

Tezhip (galamişi)

Category: Kitapcy, Şekillendirish we heýkeltaraşlyk sungaty
написано kitapcy | 23 января, 2025
Tezhip (galamişi) TEZHIP (GALAMIŞI)

Kitap bezeme sungatynyň bu şahasy asyrlar boýy Gündogarda «Tezhip» sungaty atlandyrylyp gelinýär. Ýöne dünýäniň dürli künjeklerinde ýasaýan ildeşlerimiz ony «Galamişi sungaty» görnüşinde hem atlandyrýarlar.

Ajaýyp sungat eserleri bolan golýazma kitaplarynda jiltden soňra, gözelligi, hatdyr suratlaryň sazlaşygy hem-de nepis işlenişi bilen ynsanoglunyň ünsünü özüne çekýän kitap bölegi tezhiplenən sahypalardyr. Tezhipleriň şekilleriniň, sudurlarynyň döredilmeginde her bir golýazma eseriniň mazmunynyň möhüm orny bar.

Tezhip – Gurhan kitabyna, şygyr diwanlaryna hem-de beýleki gymmatly golýazma eserlerine, şonuň ýaly-da murakkalar, tugralar ýaly ajaýyp ýazgy nusgalaryna, her hili sudurly altyn ýyldyzdyr dürli reňkler bilen sazlaşyklylykda ýazgylar ýazylmaklyk bilen döredilenbir sungat şahasydyr. Bu sungat şahasynyň döremeginde-de, beýleki Gündogarly halklar bilen bir hatarda türkmenleriň möhüm orny bar.

Tezhipleriň Merkezi Aziýada, Eýranda, Hindistanda we beýleki ýerlerde, dürli neberelerden bolan hökümdar ildeşlerimiziň guran döwletleriniň zamanyaňda döredilen nusgalary özleriniň köneden bări ajaýyglyy bilen tapawutlanýar. Golýazma eserleriniň içinde Gurhan kitabyny tezhip bilen bezemeklikde ildeşlerimizden bolan müzehhipler umumylykda alanyňda belli bir galyp boýunça işläpdirlər. Ol kitabyň belli bir sahypasynyň ýüzünüň tutuşlaýyn diýen ýaly galamişi bezegi bilen bezelmegidir. XIII

asyrdan XVI asyryň ikinji ýarymyna çenli Gurhan nusgalarynda ilkinji sahypasy «lewha» tezhip atlandyrylypdyr, şolarda tas sahypanyň ähli ýerini tutaýjak şekilde bezeme işleriniň edilendigini görmek bolýar. Gurhan kitabyndaky Fatiha süresi bilen Bakara süresiniň başky bölekleriniň ýerleşen

sahypalarynda tezhip metiniň daş-töweregini gurşap alyp çarçuwalaýar. Kä wagt bu iki süre ýazgy metininiň iki ýanyна «goltuk» diýlen dörtburç inedördül şekildäki inedördül bölünmeler bilen goşulypdyr. Eger müzehhip has ussat bolsa çarçuwa tezhibini içi ajaýyp bezelen gyra nagylary goşulyp sahypanyň gyralaryna tarap ýarym tegelek ýa-da üçgen şekilli çykyntgylar etmek bilen giňişleder. Ilkinji süreleriň setirleriniň aralary mämişi we ýaldyraýan altyn reňk bilen boýar we bu bölegi ululy-kiçili köp ýa-da ýeke reňkli gül çiçekler, şahalar hem-de ýapraklar bilen tezhiplär. Fatiha bilen Bakara sürelerini dowam edýän sahypalarda gytagrak ýatan dörtburçluk («başlyk») şeklinde, sahypalaryň gyralarynda keramatly Gurhan üçin özboluşly manysy bolan alamatlar gül sudurynda, ketebe sahypalary bolsa käte «lewha» atlandyrylan äheňde tezhiplenipdir. Kinniwanja suratlar çekilende binagärlik, tebigatösümlik, haýwan görnüşleri, şeýle hem köp sanly durmuş sahnalarydyr gurallarynyň äheňleri esasy surat hökmünde alnypdir.

Galamişi sungatynda reňkler el bilen taýýarlanan kök, çöp we toprak boýalaryndan edilipdir. Külkelenipunuň tozy ýaly hala getirilen boýalardyr reňkler arap «zamky» bilen ezilip, ulanylma ýagdaýyna getirilipdir. Türkmenleriň tezhiplerinde esasy «ene reňk» hakyky altyn reňkidir. Tapawutly görnüşlerde taýýarlanan waraklar, ýelimleme, ezme we suwly usullar ulanylmak bilen, serpme hem-de ýelmeme ýaly tärlerde edilipdir. Tezhip işleniljek bolunýan giňişligiň ýüzüne ezilen altyn çalynyp ýalpyldadylypdyr, has soňra nagyş sudurlary reňklenip «tahrirleri» çekilipdir. Onuň zemini bolsa iň soňunda boýalypdir.

Bezegciler kitabyň gyrasyny hem owadan nagyşlar bilen bezäpdirlər. Ol nagyşlar reňkli boýaglar ýa-da suwuk altyn tozy bilen çekilipdir. Käwagt bezegçi müzehhipler nagyşlary başga kagyzlara çyzyp, reňkli boýaglary çalyp, sahypalaryny gyralaryny nagyş üçin ýer kesip, şol ýere owadan nagyşlary hem ýelmäpdirlər. Surat çekilen ýada ýelmenen nagyşlar kitapda belli bir sazlaşyk, owadanlyk döredýär eken. Kitabyň birinji sahypasynda bezegçi golýazmanyň adynyň başında reňkli boýaglar

we suwuk altyn bilen güne meňzeş bezeg nagışlaryny çekipdir. Ol nagışlara «şems» diýlipdir. «Şems» arapça «gün» diýmekligi aňladypdyr. Altyn çagyjy suwuk altyny alyp, ony kagyzyň yüzüne pürküpdır, şonda tegmil görnüşinde nokatlar emele gelipdir. Suwuk altyn pürkülen ýerleri çagyjy kwars ýa-da maşat daşy bilen sürtüp ýalpyldadylypdyr.

Anadoly topraklaryna-da bu sungaty Merkezi Aziýadan türkmenler getiripdirler. Gelin, Anadolylaryň galamişi sungatyna gysgaça ser salalyň. Bu sungat bilen meşgullanan kişa müzehhip diýipdirler. Anadolyly müzehhipler altyny «warak» halynda kagyza ýelimlemek bilen şekilleriň üstünde işläpdirlər. Umumylykda alanynda dürli gözellik äheňleri uýgulanyp işlenen işlerde rumy äheňli ýazgylar, ot-ýalyn äheňli gül-çiçekler we biri-birinden tapawutlanýan sazlaşykly girme-geçmeli nagışlar ulanyllypdyr.

Osmanly türkmenleriniň tezhip sungaty saraý-köşkleriň naklaşlarynyň eli bilen döredilip, hatdatlyk sungatynyň kadalaryna laýyklykda, ýokary derejede ösüse ýetipdir. Soltan Mehmet Fatyhyňhökümdarlyk eden döwürlerinde äheň sazlaşyklygy bilen tapawutlanan şekiller has baýlaşypdyr, dury gök, gara, ak, ýaşyl, sap-sary, gyrmazy ýaly boýalaryň ulanylmaý has ýeg bolupdyr. Şonuň ýaly-da has häkimlik eden reňk açık gök we iki görnüşli altyn reňki bolupdyr. Özbuluşly äheň hökmünde rumi görnüşleri, bulutlar, hataýiler, äheňleşdirilen gül-çäçekler ulanyllypdyr. XVII asyrda döredilen galamişiniň nusgalary öňki geçen asyryň eserleri bilen deňeşdirilip görlende, ýuwaş-ýuwaşdan köne özendir kadanyň ýitirilmäge başlanandygyny görse bolýar. XVIII asyrda bolsa, Ýewropanyň Rokoko äheňiniň güýcli täsiriniň netijesinde Osmanly türkmenleriniň öňki döwürlerde ornaşan galyplaryndan uzaklaşylypdyr we osman türkmenleriniň tezhip sungatynda möhüm ähmiyetli üýtgeşmeler bolup geçipdir.

K.BAÝRAMOW,

A.ALMÄMMEDOW. Şekillendirish we heýkeltaraşlyk sungaty